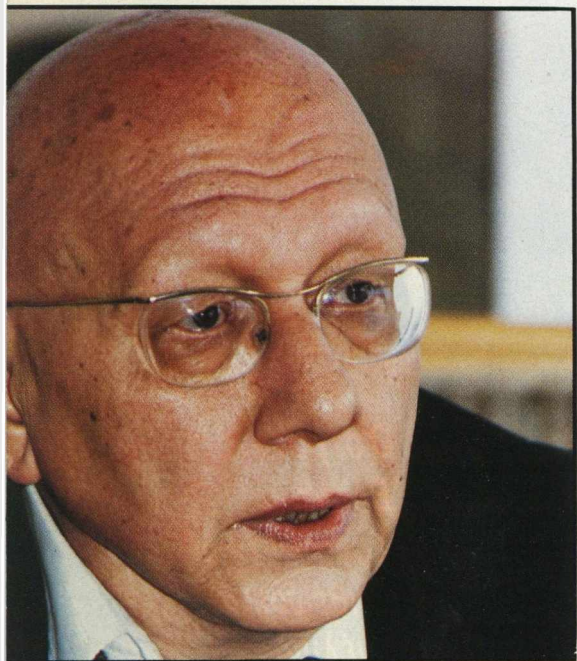

Β1

Ας θυμηθούμε τον ποιητή Ιζντόρ Ντικας. «Στόχος μου η πρακτική αλήθεια», έγραφε. Τώρα, μέσα στη γενικευμένη σύγχυση και την ιλιγγιώδη ταχύτητα των γεγονότων μέσα στην πανουργία των αγκυλωμένων ιδεολόγων και των επαγγελματιών του ψεύδους, ας στραφούμε στη διαύγηση. Ο Κορνήλιος Καστοριάδης, χρόνια τώρα, μοχθεί για την πρακτική αλήθεια, για την άρθρωση ενός λόγου που φωτίζει τα σκοτάδια των λαθρινόμων, που μας κάνει να σκεπτόμαστε. Μιλάει με τόλη, εδώ και σαράντα χρόνια, για πράγματα που σήμερα αρχίζουν να φαίνονται αυτονόητα. Δεν ήταν πολλοί οι αγωνιστές, οι διανοούμενοι και οι πολίτες που μπόρεσαν, από την εποχή ακόμη του ψυχρού πολέμου, να διατηρήσουν τις αποστάσεις τους και να ασκήσουν μια κριτική στο καθεστώς αυτό, που υπήρξε ο πλέον επικίνδυνος και ύπουλος ολοκληρωτισμός. Και, μάλιστα, μια κριτική σε βάθος, μια κριτική που έφτανε στην ίδια τη γλώσσα αυτού του καθεστώτος. Στο κείμενο που ακολουθεί (και είναι παρμένο από το βιβλίο του: «Μπροστά στον πόλεμο»), ο Κορνήλιος Καστοριάδης εξηγεί τον τρόπο με τον οποίο λειτουργεί ένα γλωσσικό σύστημα που αποσκοπεί στην αλαλία, την απουσία σκέψης, την αντανάκλαστική (άσκηπτη) συμπεριφορά. Πιστεύουμε ότι τέτοια κείμενα φωτίζουν την αλήθεια πολύ περισσότερο απ' ό,τι οι (πάντα) εκ των υστέρων υπερασπίσεις της δημοκρατίας και οι (πάλι: πάντα εκ των υστέρων) αμήχανες «κριτικές». Το κείμενο αυτό παραμένει, δυστυχώς, συγκλονιστικά επίκαιρο, και, όπως θα δει ο αναγνώστης, αφορά ιδιαίτερα ορισμένους, που εξακολουθούν σκανδαλωδώς να χρησιμοποιούν στη χώρα μας την ίδια λεξιτεχνία που καταγγέλλει ο Καστοριάδης, αποκαλύπτοντας την αλήθεια της.

* (Μετάφραση: Ζωή Χριστοφίδου Καστοριάδη, εκδόσεις Ύψιλον / Βιβλία, Αθήνα 1986).

Ο Κορνήλιος Καστοριάδης

Ο λαός της Μόσχας πανηγυρίζει στους δρόμους

Η καταστροφή των σημασιών και το ερείπωμα της γλώσσας

Το ρώσικο καθεστώς δεν αντιπροσωπεύει το βασίλειο των «ιδεών». Οι «ιδέες» μετασχηματισμένες όπως και όλα τ' άλλα, σε εργαλειακά εξαρτήματα της εξουσίας, ανααιρούνται ως εκ τούτου ακριβώς σαν ιδέες. Ούτε και το βασίλειο των λέξεων αντιπροσωπεύει. Σίγουρα, οι λέξεις – ορισμένες λέξεις – υπερ-φетиχοποιημένες παίζουν μέσα στο καθεστώς ένα υπερβολικό και ταυτόχρονα παράδοξο ρόλο: λειτουργούν σαν *σημάδια*, σημεία και σήματα δραστηριοτήτων – αντανάκλαστικών, συμπεριφορών – αντανάκλαστικών, που δεν έχουν καμιά άλλη σημασία πέρα από τα αντανάκλαστικά που προκαλούν ή που σκοπεύουν να προκαλέσουν. Όταν το Κόμμα λέει ότι κάποιος είναι «αντιδραστικός» ή «φασίστας», δεν σημαίνει ούτε ότι αυτός ο κάποιος είναι, ούτε ότι το Κόμμα «σκέφτεται» ότι είναι – κανείς δεν τρέφει αυταπάτες στο σημείο αυτό – αλλά απλώς ότι δόθηκε διαταγή σε όλους τους ενδιαφερόμενους να αντιμετωπίσουν το εν λόγω άτομο σύμφωνα με τον κώδικα συμπεριφοράς που εφαρμόζεται στους «αντιδραστικούς» και τους «φασίστες». Είναι ένα είδος παθολογικού σήματος που απευθύνεται σε μια κοινωνία που το καθεστώς κάνει το παν προκειμένου αυτή να λειτουργήσει με τον παθολογικό τρόπο. Όμως ταυτόχρονα, και ακριβώς επειδή κανένα άλλο πραγματικό σημαίνόμενο ή ανάφορο δεν συνδέεται με τις λέξεις – εκτός από τα προστακτικά παραγγέλματα συμπεριφοράς των οποίων αυτές είναι φορείς – μπορεί κανείς να κάνει με τις λέξεις οτιδήποτε, να αλλάξει αυθαίρετα και από τη μια μέρα στην άλλη την σχέση με «αυτό που υποδηλώνουν».

Δεν υπάρχουν στη Ρωσία, ούτε ιδέες ούτε «ιδεοκρατία». Η εντύπωση καταλληλότητας αυτού

του όρου δόθηκε από τη θέση και το ρόλο των λέξεων στη λειτουργία του καθεστώτος. Παίρνοντας το ρόλο αυτό των λέξεων «αφελώς», και μη βλέποντας τον ιδιαίτερο τρόπο με τον οποίο χρησιμοποιούνται, μπορεί να πέσει κανείς ακριβώς στην παγίδα που έχει στήσει το καθεστώς. Υπάρχει μια – διεστραμμένη – ρητορική, μια φρασεολογία, μια *λεξιτεχνία* αν θέλει κανείς να κατασκευάσει οπωσδήποτε ένα ιδιαίτερο όρο. Και αυτό που περιπλέκει τα πράγματα, είναι ότι αυτή η εργαλειακή χρησιμοποίηση των λέξεων, αυτή η *λεξιτεχνία*, περιλαμβάνει ακόμη δύο πτυχές διαφορετικές, ανάλογα με το αν απευθύνεται στον «εξωτερικό κόσμο», στις χώρες που δεν έχουν ακόμη υποβληθεί στη ρωσική κυριαρχία, ή στην ίδια την ρωσική κοινωνία. Στην πρώτη περίπτωση διατηρεί, είναι υποχρεωμένη να διατηρήσει (αν και όσο και λιγότερο), μια χαλαρή σχέση με αυτό που μπορεί κανείς να ονομάσει «ιδεολογική - προπαγανδιστική» χρήση της γλώσσας. Είναι υποχρεωμένη να ισχυριστεί ότι ο ρωσικού τύπου σοσιαλισμός είναι η ελευθερία, ή η ισότητα, ή η αφθονία κ.λπ. Και τούτο γιατί απευθύνεται σε άτομα για τα οποία αυτές οι λέξεις εκφράζουν έντονα αξιολογημένες επιθυμίες και είναι πράγματι φορείς ιδεών – με λίγα λόγια, σε άτομα για τα οποία η γλώσσα δεν έχει ακόμη καταστραφεί και εξακολουθεί για την ώρα να διατηρεί τον χαρακτήρα της σαν χώρος αυθεντικής έκφρασης και δυνατής αλήθειας. Με αυτήν την έννοια, μπορεί κανείς να πει ότι εξακολουθεί να υπόκειται στην αντίθεση της αλήθειας και του ψέματος: μπορεί κανείς να πει ότι η ρωσική προπαγάνδα ψεύδεται – αν και η φθορά της γλώσσας, που κατάφερε να επιβάλει βαθμιαία ακόμη και στις άλλες χώρες, αρχίζει να περιορίζει την ευθυβολία αυτού του χαρακτηρισμού.

Όμως στην ίδια την Ρωσία, εκεί όπου οι δυνητικές ιδιότητες της εργαλειοποίησης της γλώσσας τείνουν να πραγματοποιηθούν πλήρως, αυτή η λε-

ξιτεχνία έχει μια εντελώς διαφορετική εμβέλεια. Η λειτουργία όπως και η ίδια η φύση της γλώσσας, είναι ριζικά αλλοιωμένες – στο βαθμό που αυτό εξαρτάται από το καθεστώς. Σίγουρα, υπάρχει αναγκαστικά ένα επίπεδο όπου η γλώσσα δεν μπορεί παρά να διατηρεί μία από τις λειτουργίες της: το επίπεδο που αφορά τα αντικείμενα και τα πράγματα. Ένας γάτος πρέπει να αποκαλείται γάτος και ένα αεροπλάνο, αεροπλάνο. Τα πράγματα αλλάζουν όταν αφήνει κανείς αυτό το επίπεδο. Ο μετασχηματισμός του κοινωνικού, πολιτικού, ηθικού, αισθητικού, φιλοσοφικού λεξιλογίου, σε ένα σύνολο σημαδιών και σημάτων που προκαλούν αντανάκλαστικά, συνοδευόμενος από την μετατροπή της σχέσης των σημάτων με τα σημαίνόμενα ή τα ανάφορα σε εντελώς ελαστική και χειραγωγήσιμη, δεν σημαίνει απλά επιπεδοποίηση ή εργαλειοποίηση της γλώσσας – σημαίνει καταστροφή της.

Η ανθρώπινη γλώσσα περιλαμβάνει πάντα δύο διαστάσεις αξεδιάλυτες: την διάσταση *κώδικας*, σύνολο των σημασιών (λέξεις, εκφράσεις ή φράσεις) που βρίσκονται σε μονοσήμαντη αντιστοιχία με ένα σύνολο σημασιολογικών ή αναφόρων και τη διάσταση *φάτις*, μέσω της οποίας το ίδιο σύνολο σημασιολογικών μεταφέρει *σημασίες*, αναφέρεται σε άλλα πράγματα εκτός από «αντικείμενα» («πραγματικά» ή «νοητά») σαφώς καθορισμένα και σαφώς προσδιορισμένα. «Αγόρασα ένα σκύλο».

«Έχει ένα μισθό 4.000 φράγκων το μήνα»: κώδιξ. «Ο άνθρωπος πρέπει να είναι ελεύθερος», «Αυτή η κοινωνία είναι άδικη», «Η δέκατη τρίτη ξανάρχεται, είναι πάντα η πρώτη», «Πήρα την Ομορφιά στα γόνατά μου, την βρήκα πικρή»: φάτις. Δεν υπάρχει ούτε φωτογραφία, ούτε χημικός τύπος, ούτε δυνατός λογικός ορισμός της ελευθερίας, της δικαιοσύνης, της ομορφιάς. Πρόκειται για καθαρές φαντασιακές κοινωνικές σημασίες – όπως και οι σημασίες που μεταφέρονται από τις λέξεις τότε,

USSR

ΦΩΤΟ: REUTERS

Μοσχολίτες στην Κόκκινη Πλατεία επευφημούν τον Γέλτσιν (22 Αυγούστου)

ταμπού, μάνα, Θεός, πολίτης, έθνος, κόμμα, κράτος, κ.λπ.

Αντίστροφα, αυτές οι φαντασιακές κοινωνικές σημασίες, οι πιο σημαντικές απ' όλες, αυτές που ενσαρκωμένες στους θεσμούς συνεχουν κάθε κοινωνία, δεν υπάρχουν παρά στο βαθμό που οι λέξεις τις μεταφέρουν και τις μεταδίδουν. (Ακόμη κι όταν απαγορεύεται να «ονομασθεί» ο Θεός, οπωσδήποτε κατά κάποιο τρόπο υποδηλώνεται: «ο ων» κ.λπ.). Αυτό στην πιο παράδοση απ' όλες τις παράδοξες σχέσεις με τις οποίες η γλώσσα μάς φέρνει αντιμέτωπους. Σ' αυτή την περίπτωση η σχέση της «λέξης» με το «σημαινόμενο» της – η σημασία – δεν μπορεί να είναι ούτε απόλυτα καθορισμένη και ακριβής, ούτε, μέσα στη θεωρούμενη κοινωνία, εντελώς αυθαίρετη, δηλαδή χειραγωγήσιμη κατά βούλησιν.

Ο υποβιβασμός της γλώσσας σε μόνη τη διάσταση του κώδικα – όροι και δηλώσεις «αντικειμένων» σαφώς διάφοροι, καθορισμένοι και προσδιορισμένοι, και παθολογικά σήματα προκλητικά συμπεριφορών – συνοδευόμενος από ένα εντελώς αυθαίρετο χειρισμό των λέξεων που μεταφέρουν

τις σημασίες είναι προφανώς απόπειρα καταστροφής της γλώσσας σαν τέτοιας. Και είναι ακριβώς αυτό που το καθεστώς επιδιώκει χωρίς να το ξέρει. Δεν πρόκειται για τον έλεγχο της σκέψης των ανθρώπων: το καθεστώς έχει εδώ και καιρό παραιτηθεί (και αυτός είναι επίσης ένας από τους λόγους για τους οποίους η εφαρμογή της έννοιας του ολοκληρωτισμού στην περίπτωση του πρέπει να αναθεωρηθεί). Περιορίζεται στον έλεγχο της συμπεριφοράς. Ούτε και προτίθεται – όπως στην μεγαλοφυιά ακραία περίπτωση που εκθέτει ο Όργουελ – να καταστήσει την κριτική του γλωσσικά δύναμη. Πρόκειται για την καταστροφή της σχέσης των ανθρώπων με την σημασία και την καταστροφή της γλώσσας σαν χώρου και φορέα μιας δυνατής αλήθειας, επομένως καταστροφή της κινήσεως της κοινωνίας. Προσπαθώντας να γίνει απόλυτος Κύριος των σημασιών, το καθεστώς καταφέρνει μονάχα να καταστρέψει τις σημασίες και τη σημασία. Η καταστροφή κάθε σταθερής αλλά και ταυτόχρονα κινούμενης ιδιότητας των μη «υλικών» ή «λογικών» πραγμάτων σημαίνει κατάργηση της ίδιας της δυνατότητας της αλήθειας. Ο παράδοξος

ισχυρισμός: words mean what I want them to mean δεν μπορεί να πραγματοποιηθεί παρά με την καταστροφή της γλώσσας.

Αυτή η ερείπωση της ανθρώπινης γλώσσας, ισχυρότατα βοηθημένη επίσης από αυτόχρονες παράγοντες, ξεπερνάει εδώ και καιρό τα σύνορα της Ρωσίας. Κάτω από την ρωσοκομμουνιστική πίεση, και σε συνδυασμό με την εσωτερική αποσύνθεση της δυτικής κοινωνίας, η σχέση των λέξεων με τις σημασίες τείνει να καταστραφεί σε όλες τις γλώσσες. Η σημασία της λέξεως «σοσιαλισμός», παραδείγματος χάριν, κάθε άλλο παρά καθορισμένη είναι, η λέξη δεν είναι μονοσήμαντη, δεν διαθέτει το μοναδικό και αυστηρά καθορισμένο νόημα των όρων δακτύλιος ή φίλτρο στα μαθηματικά.

Ήταν ταυτόχρονα αναπόφευκτο και, αν μπορεί να πει κανείς, ευτυχές (περιττολογία) που τα πράγματα έγιναν έτσι: αλλιώς κάθε αντίθετος προς το τάδε νόημα που έχει δοθεί στη λέξη σοσιαλισμός, θα έπρεπε να αντιμετωπιστεί σαν αμαθής ή ανισόρροπος. Να όμως ποια είναι η διαφορά: από τη γόνιμη πολυσημία της λέξεως περάσαμε τώρα

στην ολοκληρωτική της διαστροφή, που έχει πάψει από καιρό να οφείλεται αποκλειστικά στους κομμουνιστές. Όταν η πιο σοβαρή γαλλική εφημερίδα τιτλοφορεί το 1981 μια σειρά άρθρων «Βιετνάμ: ο σοσιαλισμός με αργά θήματα» μπορεί να διερωτηθεί κανείς αν αυτό συμβαίνει γιατί θέλει να ενσταλάξει ύπουλα στο πνεύμα των αναγνωστών της την ιδέα ότι ο σοσιαλισμός είναι τα στρατόπεδα συγκέντρωσης και η ολοκληρωτική δικτατορία του μοναδικού κόμματος, ή πάλι αν, συνεχίζοντας έτσι μια παράδοση μισού αιώνα των μεγάλων φιλελεύθερων και προοδευτικών πνευμάτων της Δύσης, θέλει να γίνει αντιληπτό ότι αυτά τα δευτερεύοντα επεισόδια δεν θα μπορούσαν να αλλάξουν τίποτα από την σοσιαλιστική ουσία του βιετναμέζικου καθεστώτος. Στην περίπτωση που μας απασχολεί μπορεί κανείς να στοιχηματίσει ότι δεν πρόκειται ούτε για το ένα ούτε για το άλλο – αλλά απλώς για την ενεργό συμμετοχή στη γενική σύγχυση της εποχής, όπου οι λέξεις χρησιμοποιούνται όπως λάχει για να πούν ό,τι νάναι. Φυσικά μέσα σ' αυτή την κατάσταση ένας λόγος που έχει σαν στόχο του την αλήθεια γίνεται, κοινωνικά και κοινωνιολογικά, σχεδόν αδύνατος – πράγμα που εξυπηρετεί καταπληκτικά τους ρωσοκομμουνιστικούς σκοπούς.

Και αυτό φαίνεται εξίσου καλά από την κατάσταση στην οποία βρίσκονται τοποθετημένοι οι μη αντιδραστικοί αντίπαλοι και κριτικοί του ρωσοκομμουνισμού, που τείνουν να υποβιβαστούν στην αφαρία ή την αλεξία. Βρίσκονται στην πραγματικότητα στριμωγμένοι σ' ένα δίλημμα με δύο εξίσου αδύνατους όρους: είτε να διατηρήσουν λέξεις όπως σοσιαλισμός, επανάσταση, δημοκρατία, με τον σίγουρο κίνδυνο σύγχυσης τους με αυτούς που καταπολεμούν, ή να έχουν να μετατρέψουν σε μακροσκελή ορολογιακή πραγματεία κάθε φράση που προφέρουν: είτε πάλι να εγκαταλείψουν, τμήμα προς τμήμα, όλο το πολιτικό και κοινωνικό λεξιλόγιο που έχει ανεπίστρεπτα διαφθαρεί και να μείνουν τελικά άφωνοι.

Αυτή η ακατάπαυστη εργασία καταστροφής των σημασιών, αυτή η ερείπωση της γλώσσας, συνοδεύονται, συνοδεύτηκαν, αναγκαστικά από το θάνατο της ιδεολογίας, με την κυριολεκτική έννοια του όρου. Εδώ και δεκαετίες, οι ανούσιες μακρηγορίες του καθεστώτος δεν μπορούν πια να κάνουν να ξεχαστεί η προχωρημένη αποσύνθεση του πτώματος του μαρξισμού - λενινισμού. Η σχέση τους με την ιδεολογία είναι η ίδια με τη σχέση ανάμεσα στο «Les pages d' une vie» του Α.Ι. Μπρέζνιεφ και τη λογοτεχνία.

Η καταστροφή των σημασιών είναι αυτό-καταστροφή της ιδεολογίας. Με μια γλώσσα υποβιβασμένη στην εργαλειακή της διάσταση, μπορεί κανείς οριακά – για ένα ορισμένο διάστημα – να κάνει αριθμητικές πράξεις και να υπολογίζει. Δεν μπορεί να σκέφτεται. Και η σκέψη επίσης έχει πεθάνει στη Ρωσία εδώ και πενήντα χρόνια: για την ακρίβεια, θα είχε πεθάνει, αν αυτό εξαρτάτο μόνο από το καθεστώς. Δεν έχει πεθάνει, στο μέτρο ακριβώς που ζει εναντίον του καθεστώτος: κρυμμένη, τροφοδοτούμενη από το παρελθόν και από το μέλλον. Η συζήτηση στο σημείο αυτό θα ήταν περιττή. Εδώ και πενήντα χρόνια δεν γήγχε νόμιμα στη Ρωσία ούτε ένα βιβλίο που μπορεί να διαβαστεί (δεν μιλάω για τεχνικά κείμενα ή ειδικευμένα επιστημονικά συγγράμματα).